

Присяжнюк А. Г.,
секретар судового засідання
Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ЕТИКА ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ

Анотація. У статті розглядаються актуальні питання, пов'язані з відповідальністю судових експертів за помилкові висновки, зокрема проблемні аспекти законодавчого регулювання та практики застосування норм у судовій діяльності. Проаналізовано природу помилок у експертних висновках, що можуть виникати як з умисних, так і з необережних мотивів, а також окреслено правові наслідки для експертів у випадках недотримання професійних стандартів. Особливу увагу приділено аналізу існуючих правових механізмів, їхньої ефективності та виявленню прогалин у чинному законодавстві, які ускладнюють притягнення експертів до відповідальності.

Розглянуто різновиди такої відповідальності: кримінальну, цивільну, адміністративну та дисциплінарну, із зазначенням підстав для їх застосування. Проаналізовано оновлення законодавства, зокрема зміни до Закону України «Про судову експертизу», що запровадили механізми дисциплінарної відповідальності та процедури її реалізації. Автор підкреслює необхідність забезпечення балансу між контролем якості експертиз та гарантіями професійної незалежності експертів.

Стаття ілюструє необхідність ретельної перевірки експертного матеріалу та дотримання процесуальних вимог при його використанні у кримінальному судочинстві. Особливу увагу приділено проблематиці доказової ваги експертного висновку в кримінальному провадженні відповідно до норм КПК України. В роботі підкреслено необхідність удосконалення нормативно-правової бази та вдосконалення судової практики з метою забезпечення балансу між гарантіями професійної незалежності експертів і захистом прав учасників судового процесу. Запропоновано напрямки реформування відповідних правових інститутів, спрямовані на підвищення якості судових експертиз та мінімізацію ризиків виникнення помилкових висновків. Висловлено пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання та підвищення рівня професіоналізації експертного середовища задля зміцнення довіри до правосуддя.

Ключові слова: етичні норми, етика експерта, відповідальність експерта, проблеми законодавства, судова експертиза.

Prysiazhniuk A. H. Forensic ethics and standardization

Abstract. The article considers current issues related to the liability of forensic experts for erroneous conclusions, in particular problematic aspects of legislative regulation and the practice of applying norms in judicial activity. The nature of errors in expert conclusions, which can arise from both intentional and careless motives, is analyzed, and the legal consequences for experts in cases of non-compliance with professional standards are outlined. Particular attention is paid to the analysis of existing legal mechanisms, their effectiveness and the identification of gaps in current legislation that complicate the holding of experts to account.

The types of such liability are considered: criminal, civil, administrative and disciplinary, with an indication of the grounds for their application. The update of the legislation is analyzed, in particular the amendments to the Law of Ukraine "On Forensic Expertise", which introduced the mechanisms of disciplinary liability and the procedures for its implementation. The author emphasizes the need to ensure a balance between quality control of expertise and guarantees of professional independence of experts.

The article illustrates the need for thorough verification of expert material and compliance with procedural requirements when using it in criminal proceedings. Special attention is paid to the issue of the evidentiary weight of an expert opinion in criminal proceedings in accordance with the norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The work emphasizes the need to improve the regulatory framework and improve judicial practice in order to ensure a balance between guarantees of professional independence of experts and protection of the rights of participants in the legal process. Directions for reforming relevant legal institutions are proposed, aimed at improving the quality of forensic examinations and minimizing the risks of erroneous conclusions. Proposals were made to improve regulatory regulation and increase the level of professionalization of the expert environment in order to strengthen trust in justice.

Key words: ethical norms, expert ethics, expert responsibility, legislative problems, forensic examination.

Актуальність обраного напрямку дослідження зумовлюється нагальною потребою у впорядкуванні та концептуалізації етичних засад діяльності судових експертів. Етична проблематика, що належить до фундаментальних напрямів філософського знання, є універсально релевантною для всіх форм людських об'єднань – від соціальних і політичних до професійних. Її основною функцією виступає формування системи норм і принципів, які регламентують міжособистісні та інституційні взаємодії, сприяючи гармонізації суспільних відносин і формуванню загальноприйнятих механізмів розв'язання конфліктів.

У цьому контексті судово-експертна діяльність, як специфічна форма професійної діяльності, що здійснюється в межах правової процедури на основі принципів законності, об'єктивності та наукової обґрунтованості, не може бути позбавлена морально-етичного регулювання. Враховуючи вагомість висновків експертів для прийняття процесуальних рішень, особливої значущості набуває розроблення та дотримання відповідних етичних стандартів, що мають забезпечити професійну добросовісність, незалежність судового експерта та належний рівень суспільної довіри до результатів експертних досліджень.

Метою є дослідження етичних норм, що регламентують поведінку судових експертів, із виокремленням основних проблемних аспектів у сфері етичного забезпечення експертної діяльності. У процесі дослідження використано методологічний інструментарій, що включає універсальні прийоми наукового пізнання – зокрема, методи формалізації, аналізу, синтезу, абстрагування, аналогії, а також системний підхід як основу для виявлення структурних і функціональних характеристик етичної складової у діяльності судових експертів. У межах роботи здійснено спробу обґрунтувати необхідність впровадження етичних регламентів, визначити їх ключові напрямки реалізації, а також проаналізувати механізми дотримання професійної етики в контексті функціонування інституту судової експертизи.

У сучасній системі правозастосування інститут експертної діяльності відіграє провідну роль як механізм залучення спеці-

лізованих знань до вирішення юридично значущих питань. Висновки експертів слугують джерелом фактичних даних, що мають істотне значення для формування внутрішнього переконання суду, а тому користуються підвищеним рівнем довіри. У зв'язку з цим особливого значення набуває чітке регламентування меж відповідальності експертів, зокрема у випадках, коли результати експертизи виявляються помилковими або недостовірними.

Експертний висновок розглядається як процесуальний документ, що відображає результати наукового дослідження, орієнтованого на вирішення конкретних завдань, поставлених у межах кримінального, цивільного чи іншого провадження. Він акумулює не лише емпіричні дані, а й методологічне підґрунтя висновків, що робить експерта відповідальним за дотримання загально визнаних методик, принципів неупередженості, об'єктивності та наукової валідності. Порушення цих засад здатне зумовити суттєві правові наслідки як для учасників процесу, так і для самого суб'єкта експертної діяльності.

Причини формування помилкових висновків можуть мати як умисний, так і необережний характер. Умисне внесення недостовірної інформації у висновок кваліфікується як посягання на інтереси правосуддя і тягне за собою кримінальну відповідальність. У випадку ж необережності джерелом помилки часто є недостатній рівень професійної компетентності, недосконалість методичного забезпечення чи похибки в інтерпретації або фіксації вихідних даних. Особливо складними для правової оцінки є експертні висновки, що ґрунтуються на наукових теоріях із неоднозначною або дискусійною інтерпретацією, оскільки такі висновки не завжди піддаються уніфікованим критеріям оцінки через відсутність консенсусу в науковому середовищі.

Юридична відповідальність експерта має багатовекторний характер і може бути реалізована у кримінальній, цивільній, адміністративній або дисциплінарній площинах. Найбільш сувора форма – кримінальна відповідальність – встановлена за свідоме надання хибного висновку чи безпідставну

відмову від надання експертної допомоги. Цивільно-правовий аспект зосереджується на питанні відшкодування шкоди, завданої внаслідок помилкового експертного висновку. Адміністративні санкції застосовуються у разі порушення нормативних вимог щодо порядку здійснення експертизи, зокрема вимог щодо ліцензування чи стандартів професійної етики. Дисциплінарна відповідальність стосується насамперед експертів, які перебувають у системі державної служби або працюють у структурі офіційних установ.

Однак для притягнення експерта до відповідальності необхідним є встановлення наявності не лише факту помилки, а й причинного зв'язку між діями експерта і несприятливими правовими наслідками для учасників правовідносин. У цьому зв'язку пріоритетним є дотримання стандартів належної професійної поведінки, що охоплює застосування сучасних методик, наукову обґрунтованість дослідження, відкритість методології, а також неупереджене ставлення до об'єкта експертизи. Порушення зазначених вимог здатне дискредитувати інститут судової експертизи як такий і створити ризик постановлення неправосудних судових рішень.

На практиці виявлення помилковості експертного висновку не завжди супроводжується притягненням експерта до відповідальності. Основними чинниками цього є складність доведення суб'єктивної сторони правопорушення, недостатня визначеність правових стандартів оцінки достовірності висновку, слабкий рівень професійного саморегулювання у сфері експертизи та обмеженість механізмів процесуального контролю. Додатковою складністю виступає правова оцінка висновків, що базуються на новітніх, міждисциплінарних або недостатньо апробованих наукових підходах, щодо яких ще не склалася єдина судова практика.

Вирішення зазначеної проблеми вимагає не лише удосконалення нормативно-правової бази, а й трансформації інституційної моделі організації експертної діяльності. Представники наукової та практичної спільноти наголошують на необхідності системної професіоналізації експертного середовища, впровадження незалежного моніторингу

якості експертиз, формування відкритих реєстрів недобросовісних експертів, а також посилення ролі органів професійного контролю. Уніфікація критеріїв оцінки експертних висновків у різних юрисдикціях дозволить підвищити правову визначеність та уникнути суперечностей у правозастосовчій практиці.

Отже, відповідальність експерта за помилкові або недостовірні висновки становить сутнісну складову системи забезпечення справедливого судочинства. В умовах зростання ролі наукового знання у процесі прийняття судових рішень, забезпечення високих стандартів добросовісності, наукової обґрунтованості та методологічної прозорості експертної діяльності є ключовим фактором реалізації принципу верховенства права та гарантії довіри суспільства до інституту правосуддя.

До нещодавнього часу в системі судової експертизи в Україні відчувалася суттєва прогалина у сфері дисциплінарної відповідальності судових експертів. Зокрема, Центральна експертно-кваліфікаційна комісія при Міністерстві юстиції України не була наділена повноваженнями щодо реалізації відповідних процедур притягнення експертів до відповідальності за порушення професійних стандартів, тоді як застосування кримінальної відповідальності за умисне надання неправдивого висновку виявлялося надмірно репресивним інструментом у контексті незначних або технічних порушень [4].

Зазначену проблему було частково вирішено завдяки внесеним до статті 14 Закону України «Про судову експертизу» змінам, ухваленим Законом № 4017-IX від 10 жовтня 2024 року [3]. Ці нововведення визначили перелік діянь, що є підставою для застосування до експерта дисциплінарного впливу. Зокрема, йдеться про випадки самовільного збирання матеріалів для дослідження, порушення встановлених строків проведення експертизи, вихід за межі компетентності при формулюванні висновків, неналежне зберігання об'єктів експертного дослідження, а також порушення вимог до форми та структури експертного висновку тощо.

Крім того, впроваджено диференціацію заходів дисциплінарного впливу залежно від характеру і тяжкості порушення. До таких

санкцій належать попередження, тимчасове зупинення права здійснювати судово-експертну діяльність строком до одного року або повне позбавлення права на здійснення такої діяльності. Визначено також процедуру дисциплінарного провадження, реалізація якої покладається на експертно-кваліфікаційні комісії. Процедура охоплює етапи ініціювання дисциплінарного розгляду, розгляд матеріалів протягом строку, що не перевищує 45 календарних днів, та забезпечення процесуальних гарантій для експерта, включаючи реалізацію права на захист.

Особливе значення в оновленій правовій конструкції приділяється забезпеченню професійної автономії експертів. Законодавець закріпив важливу норму, згідно з якою предметом дисциплінарного провадження не може бути змістовна оцінка повноти, наукової обґрунтованості або об'єктивності сформульованих експертних висновків. Водночас встановлено строк давності для притягнення до дисциплінарної відповідальності – не пізніше трьох років із моменту вчинення проступку. Окрім цього, у разі належної поведінки експерта дисциплінарне стягнення може бути анульоване через один рік з моменту його накладення.

Актуальна редакція Закону України «Про судову експертизу» [2] у частині, що стосується регламентації дисциплінарної відповідальності, наближається за структурними характеристиками та юридико-технічними підходами до регулювання аналогічних питань у суміжних правничих професіях, зокрема адвокатів і арбітражних керуючих, згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Кодексом України з процедур банкрутства відповідно.

Отже, нормативне врегулювання дисциплінарної відповідальності судових експертів створює правовий баланс між потребою в належному контролі якості експертної діяльності та необхідністю збереження гарантій професійної незалежності. Такий підхід сприяє підвищенню рівня правової визначеності, зменшує ризики зловживань у сфері правосуддя та водночас запобігає використанню дисциплінарних процедур як інструмента тиску на експертне середовище [7].

Згідно з положеннями статті 84 Кримінального процесуального кодексу України [1], висновок експерта належить до категорії процесуальних джерел доказів у межах кримінального провадження. У відповідності до статті 94 цього ж Кодексу, суб'єкти кримінального провадження, а саме слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд, повинні здійснювати оцінку кожного доказу на підставі внутрішнього переконання, яке формується за результатами всебічного, повного та неупередженого аналізу всіх обставин справи, при чому така оцінка має ґрунтуватися на критеріях належності, допустимості, достовірності, а вся сукупність доказів – на критеріях достатності та взаємозв'язку між ними для ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

У випадку виникнення сумнівів або необхідності додаткових пояснень щодо наданого висновку, статті 95 і 356 КПК України передбачають можливість виклику експерта з метою допиту. У ході такого процесуального заходу допускається постановка питань, що стосуються як фахової підготовки експерта, методик, якими він користувався, так і змістовної сторони висновку, включаючи джерела даних, на яких він базується, відповідність застосованих методів науковим стандартам, а також їх релевантність до обставин конкретної справи. Всі ці питання покликані забезпечити перевірку достовірності експертного висновку.

Водночас, законодавство не покладає на суб'єкта кримінального провадження обов'язку безумовного прийняття експертного висновку. Невизнання таких висновків потребує належного обґрунтування у відповідному процесуальному акті – постанові, ухвалі або вироку, як передбачено частиною 10 статті 101 КПК України. При наявності зауважень щодо експертизи, їх слід адресувати органу чи посадовій особі, у провадженні яких перебуває справа.

Судова практика підтверджує можливість наявності у висновках експертів помилок або невідповідностей, що можуть бути спростовані іншими доказами. У зв'язку з цим, учасникам процесу важливо мати належні механізми для оскарження експертних висновків та захисту власної правової позиції.

З огляду на положення статті 384 Кримінального кодексу України, експерт несе особисту кримінальну відповідальність за свідомо неправдиві висновки, подані до органів досудового розслідування, суду чи інших уповноважених органів. Частина перша цієї статті передбачає санкції у вигляді виправних робіт, арешту або обмеження волі, а частина друга – у випадку обтяжуючих обставин, таких як звинувачення у тяжких злочинах або корисливі мотиви – можливість застосування покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років.

У відповідності до Закону України «Про судову експертизу» та Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України, затвердженого наказом Міністерства юстиції № 301/5 від 03.03.2015 року, експерти, які порушують норми чинного законодавства у сфері судової експертизи чи методичні стандарти проведення досліджень, можуть бути піддані дисциплінарній відповідальності.

У випадках, коли в одному кримінальному провадженні наявні декілька експертних висновків, що суперечать один одному, суд зобов'язаний чітко зазначити у рішенні причини, з яких один з них визнано більш переконливим і таким, що заслуговує на довіру.

Так, у постанові від 28 вересня 2022 року у справі № 148/744/15-к Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду визнав помилковою ухвалу апеляційного суду, який не надав належної оцінки доводам сторони захисту щодо суперечностей між двома експертними висновками, що мали ключове значення для встановлення факту винуватості обвинуваченого. Місцевий суд визнав особу винною у перевищенні влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу та призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять років і шість місяців. Апеляційний суд, хоча й зменшив строк покарання, залишив поза увагою принципову розбіжність у висновках експертиз, що, у свою чергу, стало підставою для скасування його ухвали судом касаційної інстанції.

Апеляційний суд, переглянувши вирок, частково змінив його, пом'якшивши міру покарання, визначену засудженому, до чотирьох років позбавлення волі. Водночас у касаційній скарзі захисник послався на те, що апеляційна інстанція, всупереч вимогам частини другої статті 419 Кримінального процесуального кодексу України, не надала належної оцінки наявним у матеріалах провадження суперечностям між висновками судово-медичних експертиз, а також не усунула ці суперечності у своїй ухвалі.

У своїй правовій позиції Верховний Суд звернув увагу на те, що як суд першої, так і апеляційної інстанції при обґрунтуванні правильності правової кваліфікації дій засудженого, зокрема, посилалися на висновки судово-медичної експертизи, комісійної судово-медичної експертизи, а також на пояснення експертів, які надавались ними під час допитів у судовому засіданні. Разом з тим, колегією суддів Касаційного кримінального суду встановлено, що зазначені висновки експертів є взаємно суперечливими та містять істотні відмінності в частині встановлення способу і механізму завдання тілесних ушкоджень, що має безпосередній вплив на правову кваліфікацію інкримінованого кримінального правопорушення.

Так, відповідно до одного з висновків судово-медичної експертизи, потерпілий отримав ушкодження у вигляді закритого уламкового перелому верхньощелепної кістки справа зі зміщенням фрагментів, закритої черепно-мозкової травми, струсу головного мозку, травматичного периневриту підочно-ямкового нерва справа, а також гематоми правої щоки. У той же час, за результатами проведеної комплексної судово-медичної експертизи, встановлено наявність закритої травми лицевої ділянки у формі вдавненого уламкового перелому передньої стінки правої гайморової пазухи, зі зміщенням фрагментів всередину порожнини, що ускладнилося розвитком реактивного правостороннього гаймориту та травматичним невритом гілки трійчастого нерва з правого боку. Крім того, вказана експертиза засвідчила наявність синця в ділянці правої щоки, супроводжуваного крововиливом на її слизовій оболонці.

Зазначені відомості є не лише різними за формулюванням, а й принципово різняться щодо механізму утворення ушкоджень, що є важливим для формулювання обґрунтованої юридичної оцінки діяння.

Незважаючи на те, що обидва експертні висновки були залучені до доказової бази, апеляційний суд не здійснив належного аналізу виявлених протиріч, чим порушив вимоги кримінального процесуального закону щодо всебічності й повноти судового розгляду. Така обставина стала підставою для скасування оскаржуваної ухвали суду апеляційної інстанції в касаційному порядку [8].

Прокурор подав касаційну скаргу до Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду на вирок суду першої інстанції, яким було виправдано особу, обвинувачену у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених частиною другою статті 190, частиною першою статті 358 та частиною четвертою статті 358 Кримінального кодексу України, зокрема у шахрайстві, що спричинило значну матеріальну шкоду потерпілому, підробленні офіційного документа та використанні завідомо підробленого документа. Крім того, прокурор оскаржив і ухвалу апеляційного суду, якою виправдувальний вирок залишено без змін.

На переконання прокурора, суд першої інстанції допустив істотні процесуальні порушення, оскільки визнав належним і допустимим доказом висновок експертизи, підготовлений особою, яка на момент виконання експертного дослідження вже була позбавлена права здійснювати експертну діяльність у зв'язку з притягненням до дисциплінарної відповідальності. Попри це, висновок такого «експерта» був покладений в основу виправдувального вироку, тоді як інші, суперечливі за змістом висновки судових експертиз, які містились у матеріалах кримінального провадження, були без належного обґрунтування визнані недопустимими доказами.

Верховний Суд, дослідивши наявні у справі матеріали, встановив, що особа, яка здійснювала експертизу, офіційним листом повідомила місцевий суд про неможливість підготовки висновку судової будівельно-технічної експертизи у зв'язку з достроковим припи-

ненням своєї експертної діяльності. У тому ж повідомленні було акцентовано на відсутності в штаті відповідної судово-експертної установи інших спеціалістів, які б мали кваліфікацію для проведення подібного виду експертиз. Проте, незважаючи на цю обставину, суд першої інстанції повторно направив ухвалу про призначення додаткової експертизи для виконання тій самій особі.

Отриманий у такий спосіб висновок додаткової будівельно-технічної експертизи був визнаний судом допустимим доказом та покладений в основу виправдувального рішення, що суперечить вимогам статей 84, 86, 101 та 102 Кримінального процесуального кодексу України [5]. Крім того, місцевий суд, порушивши вимоги статей 242 і 332 цього ж кодексу, необґрунтовано ініціював проведення додаткової експертизи, адже наявні у справі попередні висновки фахівців не мали між собою суперечностей, а отже, не існувало об'єктивної потреби у додатковому дослідженні. Відтак, призначення нової експертизи не відповідало критеріям повноти, обґрунтованості та необхідності у встановленні обставин справи, що свідчить про істотне порушення норм кримінального процесуального права [6].

В результаті проведеного дослідження встановлено, що відповідальність судових експертів за помилкові висновки є складним багатогранним явищем, що включає різні форми правового регулювання та механізми контролю. Аналіз законодавчих норм та судової практики виявив недоліки у нормативній базі, які зумовлюють труднощі у належному притягненні експертів до відповідальності, зокрема у визначенні меж професійної компетенції та критеріїв оцінки достовірності висновків. Водночас підкреслено важливість балансу між забезпеченням незалежності експертів і необхідністю гарантування якості їхніх досліджень для підтримання справедливості в судовому процесі. Запропоновані рекомендації спрямовані на вдосконалення правового поля, яке б дозволяло ефективно вирішувати спірні питання, що виникають у зв'язку з експертною діяльністю, а також мінімізувати ризики появи помилкових висновків, що негативно впливають на пра-

восуддя. Отже, подальше реформування якості експертних висновків є необхідними нормативно-правового забезпечення та роз- для підвищення довіри до судової системи робка комплексних підходів до контролю в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Просудову експертизу: Закон України від 25.02.1994р. – № 4038-XII (редакція 01.01.2025р.) URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру»: Закон України від 10.10.2024 № 4017-IX URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1597-14>
4. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів. Наказ Міністерства юстиції № 301/5 від 03.03.2015 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>
5. Постанова ККС ВС у справі № 721/265/17 (провадження № 51-568км19) URL. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738004>.
6. Висновок, який склав експерт, притягнений до дисциплінарної відповідальності та позбавлений кваліфікації, не є належним та допустимим доказом – ВС URL. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1111798/>
7. Григоренко Ю. Дисциплінарна відповідальність судових експертів: що змінилося у законі та як це використати адвокату URL. <https://unba.org.ua/publications/10333-disciplinarna-vidpovidal-nist-sudovih-ekspertiv-sho-zminilosya-u-zakoni-ta-yak-ce-vikoristati-advokatu.html>
8. Лазебний Л. Віддаючи перевагу одному із суперечливих висновків експертизи, суд має вказати чому надає перевагу одному висновку над іншим URL. <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/viddayuchy-perevagu-odnomu-iz-superechlyvyh-vysnovkiv-ekspertyzy-sud-maye-vkazaty-chomu-nadaye-perevagu-odnomu-vysnovku-nad-inshym/>